

**ЛИСТУВАННЯ ТИТА РЕВАКОВИЧА ТА ОТЦІВ-ВАСИЛІЯН ЯК
ДЖЕРЕЛО ДО ПОБУТОВОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ У
БРАЗИЛІЇ**

Мигалевич Марія Іванівна
аспірантка кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей історичних наук,
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
м. Тернопіль
e-mail: mygalevitch.maria@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0001-4086-8766>

***Анотація.** Робота присвячена аналізу листування Тита Реваковича з отцями-василіянами, як цінного джерела для дослідження умов життя перших хвиль української еміграції до Бразилії на початку ХХ ст. У центрі дослідження – умови життя переселенців, їх господарська діяльність, культурний розвиток, адаптація до нових природно-кліматичних реалій, а також формування перших українських колоній у штаті Парана. Через призму приватного листування висвітлено труднощі, пов'язані з браком землі, юридичною незахищеністю емігрантів, обмеженим доступом до освіти, медичної допомоги та культурного життя. Епістолярій розкриває роль української греко-католицької церкви в Бразилії, як інституції, яка не лише виконувала духовну місію, а й здійснювала соціальну та освітню роботу. За допомогою епістолярію можна простежити як Тит Ревакович на посаді голови Виділу Товариства св. Рафаїла намагався координувати підтримку емігрантів і сприяв налагодженню зв'язку між Галичиною та бразильськими українськими громадами. В основному він надавав інформаційні послуги та допомогу в сфері культури та освіти: замовляв та відправляв літературу українською мовою, публікував в періодичних виданнях інформаційні статті про життя діаспорян, консультував бажуючих переїхати за океан, чи емігрантів, які хотіли залагодити свої справи в Галичині. Ланкою, яка зв'язувала Реваковича з українцями в Бразилії, були отці-василіяни. Саме з ними відбувалася основна частина комунікації, і з їх слів формується зріз побуту та суспільно-культурного життя першої хвилі мігрантів. Наукова новизна полягає у аналізі малодосліджених документів особистого листування, у розкритті їхньої комунікативної функції та значення як інструменту організації еміграційної підтримки. Отримані результати дозволяють глибше зрозуміти механізми взаємодії інтелігенції, Церкви та емігрантських громад, а також виявити важливі аспекти формування української діаспори в Південній Америці.*

***Ключові слова:** українська еміграція, Бразилія, Тит Ревакович, Василіяни, Товариство св. Рафаїла, діаспора.*

Постановка проблеми. На початку ХХ с. еміграція українців Галичини до Південної Америки набула масового характеру і вимагала формування інституцій, котрі могли б надати їй більш організованого характеру. В умовах бездержавності опіку над новоствореною діаспорою взяла на себе українська греко-католицька церква. Недостатньо вивченими залишаються питання повсякденного життя переселенців, адаптації в новому середовищі, правового становища, розвитку

культури та освіти та способів збереження національної ідентичності. Також малодослідженим є внесок окремих особистостей у підтримку емігрантів та налагодженні міжконтинентальних комунікацій українських колоністів з Галичиною.

Приватне листування не лише фіксує фактичну інформацію про умови життя емігрантів, а й відображає емоційно-психологічний стан, світоглядні орієнтири, мотивацію діячів. Потреба у ґрунтовному вивченні обширного листування Тита Реваковича з духовенством чину Василя Великого, як джерела, котре містить цінні свідчення про соціально-культурне становище українських колоністів у штаті Парана, зумовлює актуальність дослідження.

Мета статті полягає у аналізі листування Тита Реваковича з отцями-василіянами, як джерела дослідження побутової історії українців у Бразилії на поч. ХХ ст. Ми ставимо перед собою завдання виявити основні проблеми адаптації переселенців у новому соціально-культурному та кліматичному середовищі, а також дослідити роль греко-католицького духовенства, як ключового інституту духовної, освітньо-просвітницької й організаційної підтримки емігрантів.

Історіографічний огляд. Джерельною базою нашого дослідження виступає епістолярій Тита Реваковича, упорядкований В. Соколом. В контексті вивчення джерельної бази питання важливою є робота Кліша А. та Ігнатенко Н., які дослідили публікації в часописі «Руслан» стосовно еміграції до Бразилії.

Для вивчення повсякдення українських діаспорян ми використали праці Гримич М., та Феленчака Ю. Соціально-культурне становище емігрантів зображене в статтях Боднаренко М., багатій також на статистичні дані, Закревської Я. та Підкуркової І.

Важливою частиною історіографії питання є література, написана представниками діаспори, заснована як на джерелах, котрі зберігаються в Бразилії, так і на спогадах очевидців. Серед них ми виділяємо праці Бурка В. та Гец М.

Виклад основного матеріалу. Злам ХІХ-ХХ ст. в історії України позначився великими хвилями еміграції. Люди, які покидали рідний край, потерпали від браку інформації, були під загрозою стати жертвою грабіжників, шахраїв чи потрапити в рабство [Ревакович, 1908, с. 13]. Це викликало значну стурбованість серед інтелігентів, які намагалися зробити процес еміграції організованим та безпечним.

У 1897 р. місіонери Чину святого Василя Великого прибули до Бразилії [Кліш, Ігнатенко, 2024, с. 111]. Їхньою метою було очолити духовне і культурне життя українців у чужому краю. Отці оселилися Прудентополісі, поселенні, де число діаспори було найбільшим.

Важливою постаттю в історії української еміграції до Бразилії був Тит Ревакович – радник Крайового суду у Львові, громадський та культурний діяч. Він був глибоким знавцем еміграційної тематики, багато спілкувався з представниками новоствореної української діаспори, дбав про їх духовний та культурний розвиток. У 1907 р. він став головою Віділу Товариства св. Рафаїла, яке опікувалося вихідцями з Галичини та Буковини, він був на цій посаді до початку Першої світової війни [Франків, 2008, с. 68]. Під його керівництвом організація досягла значного розмаху: проводила інформаційну роботу, видавала публікації, організувала мережу довірених осіб для допомоги емігрантам у портах, на вокзалах та в місцях поселення.

Переписка Реваковича з отцями-василіянами, які здійснювали духовну опіку над українцями в Бразилії є цінним та цікавим джерелом, бо розкриває багато аспектів повсякденного життя, розвиток економіки, культури та освіти, настрої, які панували в суспільстві у ті часи.

У листуванні йдеться насамперед про побут українських емігрантів першої (масово почалася з 1895 р. [Феленчак, Valdir, Hevelyn, 2023, с. 66]) та другої хвилі, яка почалася з 1908 р., коли розгорнули велике будівництво залізниці і уряд Бразилії заохочував прибуття нових робітників [Феленчак, Valdir, Hevelyn, 2023, с. 68]. З 1908 по 1914 до країни прибуло близько 18 500 українців [Боднарченко, 2013, с. 14].

За свідченнями о. Маркіяна Шкирпана, еміграція другої хвилі була набагато краще організована: переселенцям оплачували дорогу з європейського порту до зазначеного наперед місця в Бразилії, ділянки під нові поселення заздалегідь розплановували, не було вже тривалого скупчення людей у місцях очікування, яке могло тривати місяцями і призводити до смертності від голоду чи хвороб [Сокіл, 2019, с. 656]. Емігранти мали власним коштом оплатити проїзд до порту, з якого рушав корабель. У листуванні найчастіше згадували Бремен, Гамбург і Трієст, при чому радили два перших. Італійські кораблі мали недобру репутацію: погані умови для пасажирів третього класу, «дуже злий харч», сильна хитавиця, переповненість.

Головним напрямком переселення був штат Парана на півдні Бразилії, де кліматичні умови дозволяли господарювати способом, близьким до того, як це робили в Галичині. З епістолярію можна дізнатися про життя українців в таких населених пунктах, як: Куритиба, Прудентополіс, Ріо Кляро, Антоніо Олінто, Жангада, Ірасема, Бон Жардін та ін.

Поселенці отримували шакр – ділянку розміром приблизно 20 га [Гец, 1954, с. 237], влада надавала її не безумовно, а на викуп протягом п'яти років [Ревакович, 1908, с. 11]. Поміж людей ширилися чутки, що борг за землю спишуть, тому вони не спішили з виплатами, і через те наприкінці терміну опинилися в складному становищі, адже швидко треба було зібрати всю суму [Сокіл, 2019, с. 103]. Зазвичай території, які надавалися колоністам, були покриті цілинним лісом. Поселенці мусили самостійно її викорчувати, зробити придатною для землеробства та побудувати житло. Протягом перших півроку новоприбулі отримували державну допомогу [Ревакович, 1908, с. 12], а далі мали жити винятково з праці своїх рук.

В листуванні згадується відчай від потреби вирубувати праліси, Тит Ревакович неодноразово згадував, що лише отці-василіяни допомагали українцям подолати розпач і приступити до праці. У листі до Степана Петрицького він писав про них: «Они перші підтримали на духу упадаючих морально і матеріально Русинів, котрі не хотіли ся навіть брати до викорчованя пралісів бразилійських і котрі, не маючи ні відки помочи, анї поради, анї не чуючи теплого серця для себе у людей чужих в Бразилії, падаючи зовсім духом, попадали в розпуку і тиняючи ся без ціли, вижадали лиш смерти» [Сокіл, 2019, с. 425].

Вирубно-вогневий спосіб підготовки ґрунту вимагав значних фізичних зусиль та супроводжувався ризиком, оскільки можна було травмуватися чи навіть загинути під час повалення дерев, ускладнювалося це тим, що часто стовбури були зв'язані один з одним ліанами, і складно було прогнозувати, як саме вони впадуть [Сокіл, 2019, с. 104]. Небезпечним було також випалювання ділянки. Так описував цей процес отець Клим Бжуховський: «Коли палят ліси, тогди дими, що оден другого не

видит, при тім тріск та гук пукаючого дерева, що оглухнути можна, якби сотки гармат грало» [Сокіл, 2019, с. 104].

Українців селили на території, де мешкали місцеві племена ботокудів, тому збройні сутички з індіанцями були неунікненними. Вони також ставали причиною загибелі колоністів [Феленчак, Valdir, Nevelyn, 2023, с. 68]. Щоправда на момент початку переписки отців-василіян з Реваковичем такі конфлікти вже затихли [Сокіл, 2019, с. 103].

Після розчистки лісу приступали до висаджування сільськогосподарських рослин, як звичних для України гречки, жита, пшениці (від якої згодом відмовилися [Гримич, 2009, с. 15]), до типових для Південної Америки кукурудзи, чорної квасолі, батату. З технічних культур висаджували льон (конопля не росла [Гримич, 2009, с. 19]), чай мате [Сокіл, 2019, с. 126], у пізнішому листуванні згадується, що уряд заохочував культивування тютюну.

Кавові плантації, які належали українцям, у епістолярії не згадуються. Емігрантів застерігали від праці на них. Робітники жили на плантації протягом всього сезону, їжу вони брали в магазинах, котрі належали тому ж таки власнику, в рахунок майбутньої зарплати. Типовою була ситуація, коли в підсумку робітник не лише нічого не заробляв, а й залишався винним. Не маючи можливості виплатити борг, люди тікали з плантацій, за що були жорстоко переслідувані. О. Бжуховський згадував, що «до лапаня уживали псів» [Сокіл, 2019, с. 119]. О. Кирило Сімків писав: «наш мужик, утікаючи перед грозячою кулькою фазендаря, перепливав широчезну річку, несучи на плечах діти, а на кінці жону» [Сокіл, 2019, с. 476].

Сільським господарством можна було займатися цілий рік, збираючи по два-три урожаї [Гримич, 2008, с. 18]. Однак розбагатіти на цьому було складно, адже в незвичних для українців природних умовах їх часто супроводжували неврожаї. До того ж постійно була загроза шкідників: сарани, мурах, гризунів [Сокіл, 2019, с. 196] папуг та мавп [Сокіл, 2019, с. 105]. «Через три роки люде удержують ся з робіт при залізници, бо третій рік тому тараньча, два роки миши, а сего року щурі стадами, рікою припливають і зїдають збіжа», – писав о. Кирило Сімків у 1910 р. [Сокіл, 2019, с. 496]. Складнішою ситуацію робила постійна нестабільність цін, яку важко було прогнозувати. Загалом готівки було мало і внутрішнє життя колоній засновувалося на натуральному обміні [Сокіл, 2019, с. 105]. Тому господарства функціонували не на виробництво товарів, а на лише на забезпечення потреб сім'ї. Основним джерелом заробітку була залізниця.

Ціни на промислові товари були дуже високими, тому емігрантам радили брати з собою якомога більше речей: одяг, взуття, головні убори, хустки, перини, каструлі, господарський реманент від сокир та молотків до невеликих січкарень [Сокіл, 2019, с. 663].

Емігранти також займалися тваринництвом: тримали велику рогату худобу, коней, овець, свиней, свійську птицю. О. Бжуховський зазначав, що половина господарств мали власні вози, у навіть найубогіших завжди було сало на столі, а кури тут велися настільки добре, що звичним було їх мати понад 100 штук [Сокіл, 2019, с. 120].

Українці здебільшого займалися землеробством і були вельми неохочі до комерції [Сокіл, 2019, с. 104]. О. Маркіян Шкирпан зазначав, що в штаті Парана русини «лиш покладками (курячими яйцями – прим. авт.) торгують», і наголошував,

що добре би було якби з «кто з Русинів знайшов ся з капіталом», як це було в поляків та італійців [Сокіл, 2019, с. 645]. Також він згадував у листі від 08.06.1906 р., що австрійський уряд прагнув розгорнути в Бразилії торгівлю і тому платив субвенції своїм громадянам, які виїхали туди. Допомога надавалася не як стартовий капітал, а як підтримка для вже наявного бізнесу, тому її отримували більш заможні поляки, а не українці. За свідченнями отця, поляки змогли організуватися в торговельне товариство капіталом 70 тис. мілірейсів, дехто вклав у нього 10 і 15 тисяч. «Русинів в Парані нема таких, щоби мали гроші на поготовію», – з сумом констатував він [Сокіл, 2019, с. 651]. Однак в наступному листі від 16.07.1906 р. о. Шкирпан свідчив, що завести свою справу українці таки намагалися. Він згадував молодого чоловіка, який в Прудентополісі збудував млин і тартак, хотів поставити там «колесо турбінове», тому просив надіслати креслення з Галичини, бо не зміг знайти потрібного в Бразилії [Сокіл, 2019, с. 652]. У листі від 21.10.1907 р. розповідається про 10 українських магазинів в Прудентополісі і гасло «Свій до свого», яке ширилося між підприємцями [Сокіл, 2019, с. 662]. У Куритибі цього ж року було четверо крамниць [Сокіл, 2019, с. 472].

Попри всі труднощі, матеріальне становище колоністів з часом покращувалося. Наприклад о. Рафаїл Криницький, перший священник, який осів в Куритибі [Бурко, 1984, с. 21], повідомляв у 1912 р., що українці з Прудентополіса мали два автомобілі, які викликали здивування вкупі з дрібкою страху в тих, хто бачив їх вперше [Сокіл, 2019, с. 323].

Майже у всіх листах, адресованих Реваковичу, згадується брак священників та вчителів. Також була майже цілковита відсутність лікарів, юристів, людей, які добре володіли португальською мовою і могли захищати інтереси українських емігрантів перед бразильською владою. Багато дописувачів наголошують на потребі в медиках та правниках, котрі могли би швидко розбагатіти. «В Бразилії, не дай Господи, двох річей: а) хорувати; б) процесувати ся», – зазначав о. Кирило Сімків [Сокіл, 2019, с. 496]. «Добрий лікар Русин в Парані мігби собі в короткім часі виробити добру клієнтелю. Суть є ще такі місця, де нема жадного доктора», – писав о. Шкирпан [Сокіл, 2019, с. 648]. Станом на 1911 р. ситуація дещо покращилася, адже прибули сестри-служебниці Непорочної Діви Марії. О. Рафаїл Криницький згадував, що в Прудентополісі вони зайнялися лікуванням і за 9 місяців прийняли 430 пацієнтів [Сокіл, 2019, с. 318]. Це число вражає, бо сестер було всього двоє, вони не мали приміщення, обладнаного під лікарню, а ще, окрім турботи про хворих, займалися навчанням дітей.

Товариство св. Рафаїла та отці-василіяни чимало дбали про збереження у емігрантів національної самосвідомості та освіти їх дітей українською мовою. Не раз священники засвідчували, як люди втрачали ідентичність на чужині. О. Кирило Сімків бачив молоде українське подружжя, котре між собою говорило португальською [Сокіл, 2019, с. 472]. Також він розповідав, що парубки після кількох років заробітків на залізниці «байдужні щодо своєї народности і обичаїв» [Сокіл, 2019, с. 498]. Батьки часто були не вельми зацікавлені давати навіть початкову освіту своїм діям. О. Сімків зазначав, що діти ходили до школи один-два місяці, поки не починали вимагати платню [Сокіл, 2019, с. 477]. В іншому листі він згадував, як хлопець мусив вчитися при місячному світлі, бо батько «жалував сьвітла в хаті» [Сокіл, 2019, с. 484]. Також емігранти не бачили принципової різниці

у виборі між українською і польською мовою навчання. Коли Іван Сосновський написав до Реваковича з проханням надіслати «кілька букварів руских і польских», той йому відповів різко: «Чи ще має їсти Русинів неволя польська і в вільній Америці? Фе! Встидайтеся!» [Сокіл, 2019, с. 522].

Свідченням про те, що не всім українцям було байдуже на освіту дітей є їх звернення до Андрея Шептицького від 25.06.1905 р., передане владі Реваковичем. «Але наші слабосилі діти тут позбавлені духовної пищі. Звичайно, батьки через рік більше сунуть по за домом, як дома, бо мусять ходити по далеких роботах, (...) а матери полишаючи ся дома, мають на голові господарство і діти. Не могут про то ні батьки, ні матери того так великого Господом Богом наложеного обов'язку виконати, щоби діти свої добре виховати» [ЦДІАЛ, ф. 664, оп. 1, од. зб. 4, арк. 62], – у словах діаспорян звучить тривога за майбутнє покоління. Хоча школи не були достатньо забезпечені вчительськими кадрами, діаспоряни забезпечили їх функціонування, що стало вирішальним чинником збереження української ідентичності в українців, які вирости та народилися у Бразилії [Підкуркова, 2021, с. 211].

Отці-василіяни та Тит Ревакович присвятили дуже багато часу і зусиль задля просвітництва емігрантів. Основу епістолярію становить спілкування про надсилання літератури та періодичних видань українською мовою для поповнення фондів хат-читалень «Просвіти», перша з яких почала функціонувати в Куритибі у 1902 р. [Закревська, 2010, с. 597]. Видавці в Галичині розуміли, наскільки важливим є питання збереження української ідентичності, тому робили знижки емігрантам, надсилали товар у позику. Не надавала ніяких знижок лише друкарня Ставропігійського інституту.

Також чималу увагу присвячували пошуку людей, які могли б зайнятися в Бразилії роботою на благо культури: вчителів, редакторів місцевих часописів, священників, хормейстерів. У фінансовому плані це становило труднощі для діаспори, адже потрібно було оплатити інтелігентам дорогу та надати кошти на облаштування побуту. Такі вкладення супроводжувалися ризиками: люди могли в останню мить передумати, або навіть переїхати до Бразилії та не виправдати очікувань. Чималу увагу в епістолярії присвячено особі Степана Петрицького, чоловіка, який прибув до Бразилії коштом василіян, але не став узгоджувати з ними подальшу діяльність і не слухав їх порад, також він почав продавати літературу, надану для безоплатного розповсюдження. «Таких інтелігентів бодай Галичина у мори топила, як би мала слати нам до Просвіти», – писав про нього о. Рафаїл Криницький [Сокіл, 2019, с. 319].

Протягом тривалого часу отці-василіяни були єдиними представниками українського греко-католицького духовенства в Південній Америці. Цьому сприяв той факт, що бразильський уряд неприхильно ставився до одружених священників і не впускав їх у свою країну. Ця заборона, а також відносно невеликі можливості василіянського ордену, небажання представників духовенства покидати дім і вирушати аж за океан, бідність новостворених парафій спричинилися до того, що брак греко-католицьких священнослужителів був катастрофічний. У кожному поселенні, де компактно проживали українці, намагалися збудувати церкву, але найчастіше служби в ній правити було нікому. Люди народжувалися, одружувалися і помирали без належних обрядів, церковну службу українською мовою вони могли не чути десятиліттями. Отці змушені були постійно бути в русі, адже їм треба було

охопити велику територію. Наприклад о. Клим Бжуховський з Ірасеми у 1903 р. їхав з місіонерською метою в Аргентину, а у 1910 році він вирушив в Галичину. Після повернення йому не дозволили надовго осісти в милій його серцю Ірасемі, у 1916 р. перевівши до Прудентополіса керувати будівництвом монастиря. Отець повертався в Галичину ще раз у 1926 р. Остаточо осів у Ірасемі він лише з 1929 р. [Бурко, 1984, с. 18].

Дуже зворушливим є опис Великодня у поселенні Антоніо Олінто у 1907 р., коли українці вперше за 12 років мали змогу їсти освячену паску. «Кольоністи вже від півночі тягнулись з пасками на плечах (некотрі і 10 кілометрів від Церкви мешкають). А зібралось їх множество, хати порожні позіставляли, кожний мітив, щоб взяти участь в набоженстві, яко свідками не були вже по виїзді з Галичини», – ділився з Реваковичем о. Клим Бжуховський [Сокіл, 2019, с. 113].

Емігранти просили Андрея Шептицького отримати від Римської курії дозвіл служити греко-католицьким священникам, незважаючи на подружній стан [ЦДІАЛ, ф. 664, оп. 1, од. зб. 4, арк. 19, звор.] Тит Ревакович наводив свідчення Василя Вальковича з Жангади: за 12 років українці мали лише 12 богослужінь рідною мовою [Ревакович, 1908, с. 14]. Через брак духовенства, діаспоряни починали відвідувати римо-католицьку церкву, втрачаючи свою національну ідентичність. Були випадки переходу в православ'я, бо до Бразилії прибували також українці з Наддніпряни.

Ревакович висловлював таку саму думку [Ревакович, 1908, с. 1], як і василіяни [Сокіл, 2019, с. 117]: тим селянам, які не в крайній убогості, не треба їхати до Бразилії, адже життя там дуже важке. Дні емігрантів минали в цілоденній виснажливій праці, без підтримки роду, в чужому кліматі, серед незнайомого культурного середовища. Бездержавні українці не могли розраховувати на таку підтримку з Батьківщини, як італійці, німці, англійці. Епістолярій Тита Реваковича є ще одним свідченням про тяжку працю, якою перші діаспоряни здобували краще життя для майбутніх поколінь.

Висновки. Аналіз листування Тита Реваковича з отцями-василіянами засвідчує, що цей епістолярій є важливим джерелом для дослідження раннього етапу української еміграції до Бразилії на поч. ХХ ст. Переписка містить багатий фактаж про життя колоністів, відображає їхнє соціально-економічне становище, способи адаптації до нових умов життя, поєднані з прагненням зберегти релігійну, національну та культурну ідентичності.

Кореспонденція дозволяє встановити, що греко-католицька церква, представлена насамперед отцями-василіянами, виконувала багато функцій: духовну, просвітницьку, організаційну, соціально-захисну, таку, як: опіка над хворими та знедоленими, спонуканням батьків віддавати дітей до школи, відмовлянням від ранніх шлюбів дівчат-підлітків. Греко-католицька ідентичність була переплетена з українською. Духовенство розуміло це і робило все від себе залежне, щоб втримати вірян в лоні церкви, адже це означало також збереження національної самосвідомості та зв'язків з рідним краєм.

Тит Ревакович, як голова Віділу Товариства св. Рафаїла, забезпечував комунікацію між Галичиною та українськими поселеннями в Бразилії, надавав консультації щодо переїзду, бирав інформацію про життя в колоніях, дбав про освіту в національному дусі для дітей емігрантів. Завдяки його діяльності було створено

один із перших каналів інтелектуального та культурного зв'язку між Галичиною і діаспорою.

Результати дослідження поглиблюють уявлення про процеси становлення української діаспори в Бразилії, висвітлюють основні проблеми селян, духовенства та інтелігентів, котрі починали жити в Новому світі. Перспективним видається подальше дослідження архівної спадщини василіянських місій, приватних листувань та періодичних видань, що сформували інформаційно-комунікаційний простір української еміграції.

Список використаних джерел та літератури

Боднарченко, М., 2013. Українська діаспора Бразилії: історія заселення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія.* № 1. С. 13-15.

Бурко, В., 1984. Отці Василіяни в Бразилії. Прудентопіль: Видавництво отців Василіян.

Гец, М., 1954. Українська імміграція в Бразилії. *Українці у Вільному Світі: Ювілейна книга Українського Народного Союзу, 1894 – 1954.* Джерсі. С. 233-253.

Гримич, М. 2009. Піонерське землеробство українців Бразилії на початкових імміграційних етапах. *Етнічна історія народів Європи.* Випуск 30. С. 14-22.

Закревська, Я., 2010. Роль «Просвіти» у збереженні національної самобутності українців Бразилії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* 2010. Випуск 19. С. 596-601.

Кліш, А., Ігнатенко, Н., 2024. Часопис «Руслан» як джерело вивчення української еміграції до Бразилії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Сторінки історії.* № 59.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАЛ).

Підкуркова, І.В., 2021. Проблема збереження етнічної ідентичності української еміграції в Бразилії. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія.* 2021. № 4 (51). С. 208-219.

Ревакович, Т., 1908. До відомости емігрантів руських, що ідуть до держави Парана в Бразилії. Львів.

Сокіл, В., 2019. Епістолярій Тита Реваковича. Львів.

Феленчак, Ю.Б., Валдір, Г., Жіззі, Е.П., 2023. Українська діаспора в Бразилії: історія та особливості формування. *Наукові записки Львівського університету бізнесу і права. Серія економічна. Серія юридична.* Вип. 39. С. 64-71.

Франків, І., 2008. Товариство св. Рафаїла у Львові. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* Вип. 17. С. 67-72.

References

Bodnarenko, M., 2013. Ukrainians diaspora Brazylii: istoriia zaselennia [Ukrainian diaspora in Brazil: history of settlement]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho univertsytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istorii.* № 1. S. 13-15. [in Ukrainian].

Burko, V., 1984. Ottsi Vasyliiany v Brazylii [Basilian Fathers in Brazil]. Prudentopil: Vydavnytstvo ottsiv Vasyliian. [in Ukrainian].

Felenchak, Yu.B., Valdir, G., Ghizzi, H.P., 2023. Ukrainians diaspora v Brazylii: istoriia ta osoblyvosti formuvannia [Ukrainian diaspora in Brazil: history and features of formation]. *Naukovi zapysky Lvivskoho univertsytetu biznesu i prava. Serii ekonomichna. Serii yurydychna.* Vyp. 39. S. 64-71. [in Ukrainian].

Frankiv, I., 2008. Tovarystvo sv. Rafaila u Lvovi [Society of St. Raphael in Lviv]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist.* Vyp. 17. S. 67-72. [in Ukrainian].

Hets, M., 1954. Ukrainians imihratsiia v Brazylii [Ukrainian immigration to Brazil]. *Ukraintsi u Vilnomu Sviti: Yuvileina knyha Ukrainskoho Narodnoho Soiuzu, 1894–1954.* Jersey City, 1954. S. 233-253. [in Ukrainian].

Hrymich, M. 2009. Pionerske zemlerobstvo ukraintsiv Brazylii na pochatkovykh imihratsiinykh etapakh [Pioneering agriculture of Ukrainians in Brazil during the initial stages of immigration]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy.* Vyp. 30. S. 14-22. [in Ukrainian].

Klish, A., Ihnatenko, N., 2024. Chasopys «Ruslan» yak dzherelo vyvchennia ukrainskoi emihratsii do Brazyl'ii naprykintsi XX – na pochatku XIX st. [The newspaper «Ruslan as a primary source for examining Ukrainian emigration to Brazil from the late 19th to the early 20th century]. *Storinky istorii*. № 59. [in English].

Pidkurkova, I.V., 2021. Problema zberezhen'nia etnichnoi identychnosti ukrainskoi emihratsii v Brazyl'ii [The problem of preserving the ethnic identity of Ukrainian emigration in Brazil]. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia*. № 4 (51). S. 208-219. [in Ukrainian].

Revakovykh, T., 1908. Do vidomosti emigrantiv ruskykh, shcho yidut do derzhavy Parana v Brazyl'ii [For the information of Rus' emigrants going to the state of Paraná in Brazil]. Lviv. [in Ukrainian].

Sokil, V., 2019. Epistolarii Tyta Revakovycha [Epistolary of Tit Revakovykh]. Lviv. [in Ukrainian].

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv (TsDIAL). [in Ukrainian].

Zakrevska, Ya., 2010. Rol «Prosvity» u zberezhen'ni natsionalnoi samobutnosti ukraintsiv Brazyl'ii [The role of «Prosvita» in preserving the national identity of Ukrainians in Brazil]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. Vyp. 19. S. 596-601. [in Ukrainian].

CORRESPONDENCE BETWEEN TIT REVAKOBYCH AND THE BASILIAN FATHERS AS A SOURCE FOR THE HOME HISTORY OF UKRAINIAN EMIGRANTS IN BRAZIL

Mariia Myhalevych

Postgraduate Student of the Department History of Ukraine, Archaeology
and Special Branches of Historical Studies

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil

Abstract. *The work is devoted to the analysis of the correspondence of Tit Revakovykh with the Basilian Fathers, as a valuable source for studying the living conditions of the first waves of Ukrainian emigration to Brazil at the beginning of the 20th century. The focus of the study is on the living conditions of the immigrants, their economic activities, cultural development, adaptation to new natural and climatic realities, as well as the formation of the first Ukrainian colonies in the state of Paraná. Through the prism of private correspondence, the difficulties associated with the lack of land, the legal insecurity of emigrants, limited access to education, medical care and cultural life are highlighted. The epistolary reveals the role of the Ukrainian Greek Catholic Church in Brazil, as an institution that not only fulfilled a spiritual mission, but also carried out social and educational work. With the help of the epistolary, it is possible to trace how Tit Revakovykh, as head of the Branch of the Society of St. Rafaela tried to coordinate the support of emigrants and helped establish ties between Galicia and the Brazilian Ukrainian communities. He mainly provided information services and assistance in the field of culture and education: he ordered and sent literature in the Ukrainian language, published informational articles about the life of the diaspora in periodicals, advised those wishing to move overseas, or emigrants who wanted to settle their affairs in Galicia. The link that connected Revakovykh with the Ukrainians in Brazil was the Basilian Fathers. It was with them that the main part of the communication took place, and from their words a cross-section of the everyday life and socio-cultural life of the first wave of migrants is formed. The scientific novelty lies in the analysis of little-studied documents of personal correspondence, in revealing their communicative function and significance as a tool for organizing emigration support. The results obtained allow us to understand more deeply the mechanisms of interaction between the intelligentsia, the Church and emigrant communities, as well as to identify important aspects of the formation of the Ukrainian diaspora in South America.*

Key words: *Ukrainian emigration, Brazil, Tit Revakovykh, Basilians, Society of St. Raphael, diaspora.*